

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 35:621.310

А. О. ДЄГТЯР, Р. Г. СОБОЛЬ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ІННОВАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Узагальнено та проаналізовано підходи дослідження інтелектуальної власності в інноваційній економіці та запропоновано визначення об'єктів інтелектуальної власності.

Ключові слова: управління інтелектуальними ресурсами, економіка знань, інновації, інтелектуальний капітал, інформаційно-комунікаційні технології.

In the article generalized and approaches of research of intellectual property are analysed in an innovative economy and determination of objects of intellectual property is offered.

Key words: management, economy of knowledges, innovation, intellectual capital, of informatively communication technologies, intellectual resources.

Останнім часом значна увага приділяється розбудові ринкових відносин в Україні, стимулюванню їх формування та розвитку майже в усіх сферах суспільного життя, визначенню ролі держави в зазначених процесах. Ринкова переорієнтація розвитку економіки в Україні зумовила поширення ринкових відносин і на сферу, якій порівняно нещодавно вони були майже не властиві – сферу інтелектуальної власності та промислової власності як її невід'ємної складової.

Наразі, для світового та національних господарств надзвичайну важливість здобувають товари особливого роду, що представляють собою об'єкти промислової власності, які включаються до товарообігу через розпорядження майновими правами на них. Торгівля об'єктами промислової власності в розвинених країнах розвивається швидше, ніж торгівля сировиною, продукцією промислового комплексу, нерухомістю. Можна говорити про появу нового сектора ринкової економіки, її підсистеми та об'єкта дослідження для науки “державне управління” – ринку об'єктів промислової власності, необхідність регулювання якого є об'єктивним наслідком інтелектуалізації соціально-економічних відносин та їх інформаційної переорієнтації, прискорення науково-технічного прогресу та підвищення значення наукової, творчої, інтелектуальної діяльності.

Управління інтелектуальними ресурсами досліджували І. Близнець, Е. Булат, Ю. Булгаков С. Гребенкін, В. Жуков, К. Леонт'єв, Б. Мільнер, О. Рузакова.

Відаючи належну увагу їх практичній і науковій діяльності, слід зазначити, що всі роботи сконцентровані головним чином на дослідженні фактів у галузі управління інтелектуальними ресурсами закордонних держав.

Не розглядаються належним чином такі важливі питання, як головні передумови формування економіки знань і створення систем управління ними, визначення об'єктів інтелектуальної власності.

Метою роботи є узагальнення та аналіз підходів дослідження інтелектуальної власності в інноваційній економіці та запропонування визначення об'єктів інтелектуальної власності.

Постійні зміни парадигми розвитку економічного життя суспільства виступають перманентними викликами для національних економічних систем. Це викликає необхідність гнучкого їх державного регулювання з метою прискорення адаптаційних процесів, забезпечення економічного зростання та розвитку. Останнім часом такі зміни характеризуються, зокрема, трансформацією національних економік від закритих до відкритих економік ринкового типу, що формуються та розвиваються в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів світового рівня, загостренням конкурентної боротьби на фоні вичерпання екстенсивних чинників розвитку економіки та, відповідно, зростанням науково-технологічного, інтелектуального, інформаційного та інноваційного факторів соціально-економічного розвитку. Ці процеси супроводжуються прискоренням науково-технічного прогресу та скороченням часових проміжків між його основними етапами; інформаційною та інтелектуальною переорієнтацією виробничих процесів – їх “дематеріалізацією”, що призводить до глобальних змін у всіх сферах буття: економічній, правовій, соціальній, політичній та науково-пізнавальній тощо.

За таких умов сучасній науковій думці притаманна активізація досліджень у сфері пошуку шляхів (альтернатив) економічного зростання та розвитку світової і національних економік, підвищення їх адаптивності в оточенні, що постійно змінюється, а також пошуку ролі держави в зазначених процесах. Теоретичному обґрунтуванню оптимальних моделей, напрямів і концепцій розвитку економіки присвячено безліч публікацій і досліджень. Дослідники оперують досить значним набором класифікаційних підходів до економічних процесів та явищ сучасного господарства. Так, вони зазначають необхідність переходу до “економіки постіндустріального типу” або “постіндустріальної епохи”, “постіндустріального цивілізаційного циклу” відповідно до теорій Н. Кондрат'єва, до економіки “5 та 6 технологічних укладів”, “постіндустріального та/або технотронного, техногенного, надіндустріального суспільства” [4], що призводить до загострення конкурентної боротьби та більш чіткого розмежування країн за спеціалізацією у світовому поділі праці. Часто обговорюють появу нового типу економіки, що визначається, зокрема, як “економіка знань”, “економіка інтелектуальної власності”, “нематеріальна економіка”, “нова економіка” або “економіка, що заснована на знаннях”,

“економіка, що заснована на знаннях та інноваціях”, “інтелектуальна економіка” та “інтелектуальний капіталізм”.

Загалом можна говорити про переорієнтацію на інноваційний тип (шлях) розвитку, в межах якого нематеріальні об’єкти виступають рушійною силою модифікації матеріального виробництва, а наука, творчість та інновації перетворюються на найважливіше джерело економічного зростання та конкурентоспроможності підприємств, регіонів та національних економік [7].

Спільною рисою зазначених підходів можна також визначити забезпечення інноваційного типу економічного розвитку, необхідність побудови інноваційної моделі розвитку економіки або “зміну парадигми економічного розвитку на інноваційну”, що передбачає “постійну розробку та ефективне опанування в оптимальних масштабах науково-технічних нововведень (інновацій), нових технологій, видів продукції, організаційних рішень” в поєднанні із висуванням на перший план “факторів інтелекту, інформатизації, науково-технологічних інновацій, культури, екологічної та соціальної рівноваги”, “підвищенням ролі нематеріальних активів в інтенсифікації інноваційної діяльності”, “розвитком інформаційних технологій, глобалізацією інноваційних процесів через трансферт технологій” та “виходом на перший план прав інтелектуальної власності, що замінюють та навіть заміщують традиційні права на фізичні об’єкти в процесі еволюції від індустріально-орієнтованої економіки до економіки, що заснована на знаннях” [3]. У межах зазначеної зміни парадигми економічного розвитку в бік його забезпечення на інноваційній основі, “освіта та наука, дослідження та впровадження їх результатів відіграють рішучу роль” “зростає інтелектуальна інноваційна складова виробничого процесу”, “широкомасштабне уведення в господарській обіг об’єктів інтелектуальної власності постає найважливішою ознакою інноваційного рівня розвитку економіки” [Там же, с. 226–227].

Під час досліджень інноваційних шляхів розвитку економіки значна увага приділяється виділенню нематеріального виробництва як його першооснови. Це свідчить про усвідомлення важливості виробництва та залучення до соціально-економічних процесів і знань, інтелектуального потенціалу у вигляді інтелектуальних продуктів з метою забезпечення розширеного відтворення на інноваційній основі. Найвизначальнішою постає його базова фаза – “наукова підготовка розширеного відтворення”, що передує класичному чотирьох фазовому трактуванню цього процесу як послідовності виробництво – розподіл – обмін – споживання.

Сьогодні впровадження інновацій визнається значною мірою більш ефективним й вигідним, ніж просте розширення виробництва, і самі інновації у виробничій та соціальній сферах стають важливим фактором конкурентоздатності окремих підприємств, регіонів і країн у цілому та визначним чинником економічного розвитку. Адже в умовах ринку виграє той, хто здатен виробляти конкурентоспроможні товари та послуги, особливо у високотехнологічній сфері. “Розширене відтворення стало інтенсивним. Досягнення науки та техніки постають ендогенними факторами виробництва”. Суспільство набуває якісно нових рис і постає “суспільством, заснованим на знаннях” [2, с. 43].

Зауважимо, що за сучасних умов найважливішою, з точки зору отримання економічного та соціального ефекту, виявляється стадія не стільки розробки, скільки включення інтелектуальних продуктів у господарську діяльність, використання інноваційних розробок та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності людей (переважно науково-технічної сфери) з метою вироблення на їх основі, у поєднанні з класичними факторами виробництва (землею, капіталом, підприємницькими здібностями тощо), конкурентоспроможних інноваційних продуктів. Тобто, об'єктивною необхідністю виявляється “доведення їх до результату, придатного до практичного застосування”, “комерційного використання”, використання в якості одного з основних виробничих факторів.

У зв'язку з цим, слід відмітити, що результати інтелектуальної діяльності та інтелектуальні продукти частіше за все залучаються до господарської діяльності та стають об'єктом соціально-економічних відносин у формі “об'єктів інтелектуальної власності” [3]. Виникнення відносин власності на нематеріальний продукт, результат інтелектуальної діяльності пов'язують із загальноцивілізаційною тенденцією розвитку, відповідно до якої відбувається зміна домінуючого об'єкта власності відповідно до поступового розвитку цивілізацій в межах доцивілізаційного, аграрного, індустріального та постіндустріального етапів. Домінуючими об'єктами зазначених цивілізацій були відповідно природне середовище; земля; створені людиною предмети виробничого призначення, передусім знаряддя праці; сфера послуг та певна неречова субстанція, інформація, як основа інтелектуальної власності.

Створення нового інституту інтелектуальної власності як правової надбудови над економічними відносинами із приводу створення, розповсюдження, обміну та наступного використання результатів інтелектуальної діяльності в господарській діяльності стало результатом пошуку можливості поширення ринкових відносин у гуманітарній, науково-технічній та інноваційній сфері. Історично виникнення прав власності на об'єкти нематеріального світу безпосередньо пов'язано із тим, що “права власності на засоби виробництва, створений продукт і дохід” є основною з умов функціонування ринку, що зумовило необхідність появи юридичного закріплення за певними суб'єктами та послідувочою правовою регламентації прав на результати інтелектуальної діяльності у сфері виробництва, науки, творчості, мистецтва, літератури тощо.

Це й зумовило той факт, що найбільш розповсюдженим у світі є “юридичний підхід” до визначення інтелектуальної власності, відповідно до якого власність визначено як “право власності”, а інтелектуальна власність – як “закріплені законом права на результати інтелектуальної діяльності”, “правовий режим результатів інтелектуальної діяльності”, “право кожної людини (особи) володіти, використовувати та розпоряджуватись результатом своєї творчої діяльності”, “правовий інститут, що забезпечує охорону і використання нематеріальних благ”, “право на виключне використання об'єктів інтелектуальної власності”.

Як зазначає В. Козуб, "...словосполучення "інтелектуальна власність" за своєю сутністю є досить абстрактним, однак вживається в низці міжнародних конвенцій, у законодавстві, в науковій літературі та в практиці багатьох країн для позначення сукупності виняткових прав на результати інтелектуальної і, передусім, творчої діяльності, а також на прирівняні до них за правовим режимом засоби індивідуалізації юридичних осіб, продукцію, роботи і послуги" [6].

Аналіз теоретичної бази довів, що єдиного концептуального трактування природи таких прав досі не вироблено. Найпоширенішими юридичними концепціями є "пропріетарний підхід" та "теорія виключних прав".

Перша полягає в ототожненні "права творця на досягнутий результат з правом власності особи, що створила матеріальний об'єкт", рівнозначному застосуванню правового режиму речового права до об'єктів інтелектуальної власності, шляхом перенесення відому ще з римського права тріаду власницьких правомочностей – володіння, розпорядження, користування, у сферу інтелектуальної власності [8]. Появу другої – "теорії виключних прав" пов'язують з працями Г. Шершеневича, що визначив виключні права як "...виключну можливість скоювати відомі дії із одночасною забороною усім іншим можливостей імітування" та відповідно до якої "виключні права не протиставляються речовим, а стоять з ними поряд у системі абсолютних прав" [Там же, с. 18]. Аналогічної думки дотримувався й інший з прибічників "теорії виключних прав" В. Жуков. Він вважає, що зміст права на об'єкти, – у забороні і дозволі (ліцензії) використання її об'єктів, а не в володінні, використанні і розпорядженні [5].

Вищезазначені концепції відносяться до нематеріальних теорій інтелектуальної власності та були досліджені І. Близнецом та К. Леонтьєвим у роботі "Інтелектуальна власність та виключні права" [1]. Автори зазначають, що прибічники "нематеріальних концепцій" чи "нематеріальних підходів" розглядають інтелектуальну власність як правовий інститут, що забезпечує охорону і використання нематеріальних благ – результатів інтелектуальної діяльності, права на які закріплюються за їх творцем поза залежністю від правового режиму, установлюваного відносно матеріальних носіїв таких результатів, а також від юридичної або фактичної "частки" цих носіїв [Там же]. Слід зауважити, що опосередковано нематеріальний характер інтелектуальної власності закріплено і в національному законодавстві, що відокремлює у структурі права власності речове право і право інтелектуальної власності.

Між тим існує принципова можливість розглядати об'єкти інтелектуальної власності із матеріальної точки зору. Так, на нашу думку, розглядаючи об'єкти інтелектуальної власності як нематеріальні блага, не слід забувати, що дійсно, виробництво об'єктів науки, техніки, літератури та мистецтва вважаються нематеріальним виробництвом, оскільки процес їх створення (творчість) радикально відрізняється від процесу створення матеріальних об'єктів. Але чи дійсно правова охорона надається нематеріальному об'єкту? Зважаючи на те, що для отримання правової охорони треба втілити задум чи ідею на матеріальному носії – скласти заявку на винахід з описанням суті винаходу чи надати зображення промислового зразка, тобто матеріалізувати ідею,

вважаємо що інтелектуальній власності все ж притаманний матеріальний характер, оскільки правова охорона не може виникати раніше того моменту, коли ідея буде виражена в якій-небудь матеріальній формі, що автоматично переносить її у площину матеріального виробництва.

Таким чином, оскільки будь-які відносини власності передбачають не тільки правову складову, а і базову – економічну, звернемося до трактування інтелектуальної власності та її об'єктів з цієї точки зору. Найбільш чітко економічну сутність інтелектуальної власності можна простежити під час використання в господарському обігу її об'єктивних форм – об'єктів інтелектуальної власності. Під об'єктами інтелектуальної власності потрібно розуміти ті об'єкти, що є результатом інтелектуальної та/або творчої діяльності людини, об'єктивовані в певній матеріальній формі, мають господарську цінність і корисність, та права, на які закріплені (визнані), відповідно до чинного законодавства, що зумовить можливість включення їх до господарської діяльності, цивільного обігу та перерозподілу через ринкові відносини шляхом розпорядження правами інтелектуальної власності та об'єкти прирівняні до них за правовим режимом.

Література:

1. *Близнец И.* Интеллектуальная собственность и исключительные права / И. Близнец, К. Леонтьев // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2002. – № 6. – С. 2–18.
2. Государственное регулирование рыночной экономики : учебник для ВУЗов / под общ. ред. В. И. Кушлина [и др.]. – М. : ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2001 – 735 с.
3. *Гребенкин С. С.* Интеллектуальная собственность / [С. С. Гребенкин, Е. А. Булаг, Ю. Ф. Булгаков та ін.]; под ред. С. С. Гребенкина. – Донецк : РВВ ДонІЗТ, 2005. – 199 с.
4. Державне управління : філософські, світоглядні та методологічні проблеми : [монографія] / кол. авт. ; за заг. ред. В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ; Міленіум, 2003. – 320 с.
5. *Жуков В. И.* Гражданское законодательство и институт интеллектуальной собственности / В. И. Жуков // Вопросы изобретательства. – 1989. – № 8. – С. 9–14.
6. *Козуб В. П.* Потенціал інтелектуальної власності в інноваційній моделі розвитку / В. П. Козуб // Проблеми системного підходу в економіці : зб. наук. праць. – 2009. – № 1. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_1/Kozub_109.html.
7. *Мильнер Б.* Управление интеллектуальными ресурсами / Б. Мильнер // Вопросы экономики. – 2008. – № 7. – С. 129–140.
8. *Рузакова О.* Договор залога исключительных прав / О. Рузакова // Интеллектуальная собственность : Авторское право и смежные права. – 2008. – № 2. – С. 4–15.

Надійшла до редколегії 25.04.2012 р.